

Sultan II. Abdülhamid'in Siyasi Mahkûmlara Yönelik 1896 Tarihli Umumi Affı

Emel Demir Görür*

Öz

Siyasi krizlerden sonra çıkarılan umumi afların amacı, siyasi suçlara karışan kişileri affetmek suretiyle toplumun sükûnetini sağlamak, huzursuzlukları neticelendirmektir. Sultan II. Abdülhamid de, 33 yıllık hükümdarlığı döneminde pek çok defa umumi ve kısmi af ilan etmiştir. Çalışmamıza konu olan 1896 umumi affından önce Ermeniler ve Müslümanlar arasında yaşanan huzursuzluklar şiddetini artırmış, gerginlikler 1896 yılının Ağustos ayında gerçekleşen Osmanlı Bankası Baskını ile hadd safhaya çıkmış, olaylar neticesinde hapishanelerdeki siyasi mahkûmların sayısı istiâp haddini aşmıştır. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Ermeni Patrikhanesi'nin de af talebini göz önüne bulundurarak toplumun sükûnunu sağlamak ve dengeleri korumak amacıyla, 1896 yılı Aralık ayında siyasi suçluları kapsayan umumi af ilan etmiştir. Affın ilanından kısa bir süre sonra Düvel-i Sitte, affın bir an önce icrası için Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunmuş ve bu husustaki baskılarını kısa aralıklarla yinelemiştir. Bu devletler olağan politikalarını affın icrasında da takip ettikleri gibi, büyükelçileri ve vilayetlerdeki temsilcileri aracılığıyla Ermenilerin savunuculuğunu üstlenmişler, affın icrasında yaşanan herhangi bir aksaklığı fırsata çevirerek bu durumu Osmanlı Devleti'ne baskı yapma unsuru olarak kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Af, siyasi suçlu, Ermeni, Müslüman, mahkûm, mevkuf, kalebentlik.

* Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE, emeldemirgorur@gmail.com ORCID: 0000-0003-1408-1377
DOI: 10.37879/belleten.2022.285
Makale Gönderim Tarihi: 09.08.2019 – Makale Kabul Tarihi: 16.11.2020

The General Amnesty of Sultan Abdulhamid II for Political Prisoners, Dated to 1896

Abstract

In particular, general amnesty issued after political crises aims to ensure the peace of the society by pardoning those involved in political crimes and to end the unrest. During his reign of 33 years, Sultan Abdulhamid has declared general and partial amnesty many times. Before the general amnesty of 1896, the unrest between Armenians and Muslims increased its violence, the unrest escalated with the Ottoman Bank attack in August 1896, and the number of political prisoners in prisons increased considerably as a result of these events. Then, Sultan Abdulhamid declared a public amnesty for political prisoners in December 1896, at the request of the Armenian Patriarchate, to maintain peace and balance. Shortly after the announcement of the pardon, Great Powers made an attempt on the Ottoman State in the immediate execution of the amnesty and repeated these attempts at short intervals. These states followed their usual policies in the execution of the amnesty and advocated for the Armenians through their ambassadors, and their representatives in the provinces. They put pressure on the Ottoman state by turning any disruption in the execution of the pardon into an opportunity.

Keywords: Amnesty, prisoner of conscience, Armenian, Muslim, prisoner, suspect, confinement in a fortress.

Giriş

Hınçak Teşkilatı, 1889 tarihli Musa Bey Olayı ve 1890 tarihli Erzurum Vakası ile istediği ölçüde Avrupa'nın dikkatini çekememiştir¹. Teşkilat, hem karşı harekette bulunmak hem de Avrupa'nın ilgisini çekmek maksadıyla², 1890 yılı Temmuz ayında³, Harutyun Cangülyan, Murat kod adlı Hamparsum Boyacıyan ve Mihran Damatyan öncülüğünde, Kumkapı Nümayişini organize etmiştir⁴. Alınan

1 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 7. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 217.

2 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s. 461.

3 Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul 2013, s. 118

4 Gürün, *age.*, s. 216-217.

tedbirler neticesinde nümayişçiler dağılmış, teşebbüs akim kalmıştır⁵. Hınçak Teşkilatı'nın İstanbul'da düzenlediği ilk nümayiş⁶, Ermenilerin istediği Avrupa müdahalesi gerçekleşmeden neticelenmiştir. Nümayişi organize eden elebaşları mahkemeye sevk edilmiş, Cangülyan idama, diğerleri çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Ardından Cangülyan'ın cezası, Sultan II. Abdülhamid tarafından müebbet hapse tahvil edilmiştir⁷. Cangülyan, Boyacıyan ve Damatyan bir müddet sonra serbest bırakılmışlarsa da daha sonraki dönemlerde vuku bulan çeşitli isyan faaliyetlerine katılmışlardır⁸. Sason Olayından önce yaşanan hadiseler, Batılı devletlerin müdahalesini gerektirecek yaygınlık ve şiddetle olmamakla birlikte yapılan Ermeni propagandaları, devletlerin dikkatinin Osmanlı üzerine yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir⁹.

Kumkapı Nümayişi sonrasında vuku bulan Sason İsyanı, yine Hınçak Teşkilatı tarafından yabancı devletlerin müdahalesini sağlamak amacıyla düzenlenmiştir¹⁰. Kumkapı Nümayişi elebaşlarından biri olan Mihran Damatyan, 1891 yılı Atina nümayişinden sonra Sason'a geçip, burada bir çete kurarak halkı isyana teşvik etmiştir¹¹. Yakalanan Damatyan'ın başta idamına karar verilmişse de kısa süre içinde serbest bırakılmıştır. Damatyan'dan sonra bölgenin çete liderliğine Damadyan gibi Kumkapı Nümayişi'nde önemli rol oynayan Hamparsum Boyacıyan geçmiştir. Boyacıyan, kendini Avrupalı biri olarak tanıtmış, Ermenilerin isyan etmeleri halinde tüm Avrupalı Devletlerin himayesini elde edebileceklerini ve bu devletlerin bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına destek verdiklerini söyleyerek Ermenileri tahrik etmiştir¹². Nihayetinde Ermeni çeteleri 1894 yılında baskın faaliyetlerini arttırdı.

5 *Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi İflân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra*, haz. H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 23; *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, DSI Basım, Ankara 1981, s. 17.

6 *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:48, Ankara 2001, s. VIII.

7 Gürün, *age.*, s. 218.

8 Musa Şaşmaz, "Kumkapı Ermeni Olayı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XIX/S. 1, Temmuz 2004, s. 115.

9 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:53, Ankara 2001, s. 23.

10 Uras, *age.*, s. 472.

11 Gürün, *age.*, s. 223.

12 Nurettin Gülmez, "Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı", *Belleten*, C LXX, /S. 258, Ağustos 2006, s. 697-698.

muş, yapılan propaganda Sason'un birçok noktasında vuku bulan çeşitli ayaklanmalar şeklinde etkisini göstermiştir¹³. Bu olaylar üzerine 1894 yılı Ağustos ayında bölgeye giden askeri birlikler ile isyancılar arasında çatışma yaşanmıştır. Boyacıyan ve arkadaşları sağ olarak ele geçirilmiş, isyan 1894 yılı Eylül ayında sona ermiştir¹⁴. Sason İsyanı sonrası Avrupalı Devletler, Ermeni ve diğer Gayrimüslim unsurların huzur ve güvenliklerini bahane ederek Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye başlamışlardır¹⁵. Zira isyan neticesinde Avrupa'da Osmanlı aleyhtarı büyük bir propaganda başlamış, çatışmalarda ölen Ermenilerin sayıları olduğundan çok daha fazla gösterilmiş¹⁶, olaylar gazeteler vasıtasıyla abartılarak kamuoyuna duyurulmuştur¹⁷. Özellikle İngiliz matbuatının liberal ve muhafazakar önde gelen pek çok gazetesinde, günlerce spekülative haberler kaleme alınmış, ölen Ermenilerin sayılarıyla ilgili birbirleriyle tutarsız, ütopyik rakamlar paylaşılmıştır¹⁸. Yaşanan gelişmeler neticesinde Sason İsyanı, Hınçakistler tarafından teşkilatları ve Ermeni davası için büyük bir zafer olarak görülmüştür¹⁹.

Sason İsyanı'ndan yaklaşık 1 yıl kadar sonra 1895 yılı Eylül ayında, Hınçak Teşkilatı, Sultan II. Abdülhamid'in reform programlarına karşı takındığı tavrı protesto etmek amacıyla Bab-ı Âli Nümayişi organize etmiştir²⁰. Nümayiş esnasında Ermenilerin taşkınlık yaparak silah kullanmaları, Binbaşı Server Beyi ve birkaç eri şehit etmeleri üzerine polis ve jandarma ateş açmıştır. Olay neticesinde çeşitli yerlere

13 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Güray Matbaacılık, İstanbul 1984, s. 111.

14 Nurettin Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 60, 2014, s. 12.

15 Tülây Duran, "Talori Olaylarından Sonra Siyasi Gelişmeler Belgeleri", *Ottoman Archives, Yıldız Collection, The Armenian Question*, ed. Ertuğrul Zekai Ökte, C II, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 422.

16 Küçük, *age.*, s. 111.

17 *Rus Generali Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistikleri*, haz. Hamit Pehlivanlı, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van 1997, s. 62.

18 Sason Olayı sonrasında Avrupa matbuatına yansıyan bir takım spekülative haberler için bkz; *Daily News*, 3 December 1894/ 4 December 1894/ 5 December 1894/ 8 December 1894/ 25 December 1894; *The Guardian*, 5 December 1894/ 14 December 1894/ 21 December 1894; *The Bristol Mercury*, 18 December 1894/ 19 December 1894; *Glasgow Herald*, 18 December 1894; *Red Lodge Picket*, 1 December 1894; Reynolds News, 16 December 1894; *Cheshire Observer*, 5 January 1895.

19 Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement, The Development of Armenian Political through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley 1975, s. 122.

20 Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun, İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 310.

kaçan Ermeniler, geçtikleri yerlerde halka rastgele ateş açmışlardır. 30 Eylül'ü takip eden günlerde de olaylar devam etmiştir. Bazı muhitlerde Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar yaşanmıştır²¹. Bab-ı Âli Nümayişi'nden sonra Anadolu'nun pek çok noktasında Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Muş, Harput, Urfa ve Adana'da birçok olay vuku bulmuştur²².

1896 yılı Ağustos ayına gelindiğinde bu sefer Taşnak Ermeni Komitesi'nin İstanbul şubesine mensup komitelerince Osmanlı Bankası Baskını gerçekleştirilmiştir²³. Komitenin Osmanlı Bankasını seçmesinin nedeni ise banka yönetiminin İngiliz ve Fransızlara ait olması idi. Zira bu vesile ile komiteciler, yabancı devletlerin müdahalesini daha esaslı bir biçimde sağlayacak ve Osmanlı Devleti'nden taleplerini yabancı devletler vasıtasıyla elde edebileceklerdi²⁴. Yapılan hazırlıklar neticesinde Osmanlı Bankası Baskını, 26 Ağustos günü gerçekleştirilmiş, banka binası kısa süre içinde ele geçirilmiştir²⁵. Pek çok kişi esir alınmış ve belirttikleri taleplerinin yerine getirilmesi aksi takdirde bankayı havaya uçuracakları bildirilmiştir. Birçok talebin yer aldığı listede siyasi suçlardan dolayı mahkûm edilen Ermenilerin affedilmesi hususu da yer almıştır²⁶. Nihayetinde Osmanlı Bankası Genel Müdür Sir Edgar Vincent ile Rus Sefareti Baştercümanı Maximof, Saray'a giderek konunun çözüme kavuşturulması için aracı olmuşlardır. Görüşmeler neticesinde Ermeni komitacıların Osmanlı topraklarından serbest çıkışları garanti altına alınmıştır. Banka'daki 17 komitacı, Maximof ile birlikte bankadan ayrıлып Edgar'ın yatı vasıtasıyla Fransız Gemisiyle Marsilya'ya hareket etmişlerdir. Banka baskını bu şekilde sona ermiştir²⁷.

1878 tarihli Berlin Antlaşması sonrasında, Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslim ve Müslim unsurlar arasında muhalif siyasi hareketler artmış, birçok nümayiş, isyan hareketleri vuku bulmuş ve neticesinde hapisane ve tevkifhanelerdeki siyasi

21 Gürün, *age.*, s. 232.

22 Karaca, *age.*, s. 310-311.

23 Fikretin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 75-76.

24 Karaca, *age.*, s. 318; *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri*, s. 19.

25 Fikretin Yavuz, *age.*, s. 98.

26 Uras, *age.*, s. 512; Gürün, *age.*, s. 247, 250.

27 Gürün, *age.*, s. 250.

suçlu sayılarında artış meydana gelmiştir²⁸. Sultan II. Abdülhamid siyasi atmosferin etkisiyle; 1879, 1884, 1891²⁹, 1893, 1894³⁰ ve 1895³¹ yıllarında siyasi suçluları kapsayan kısmi ve umumi af ilan etmiştir³². Özellikle siyasi krizlerden sonra çıkarılan umumi afların amacı siyasi suçlara karışan kişileri affetmek suretiyle toplumun sükûnetini sağlamak, huzursuzlukları neticelendirmek olsa da³³ ilan edilen aflar tedhiş hareketlerini, yaşanan huzursuzlukları müspet manada neticelendirememiş, sükûneti sağlayamamıştır. Hatta değinildiği üzere bu tarihlerde Ermeniler ve Müslümanlar arasında yaşayan huzursuzluklar şiddetini arttırmış, huzursuzluklar 1896 yılının Ağustos ayında gerçekleşen Osmanlı Bankası Baskını ile hadd safhaya çıkmış ve hapisanelerdeki siyasi mahkûmların sayısı epeyce artmıştır³⁴.

1. Ermeni Patrikhanesi'nin Af Talebi ve Affın İlanı

1896 yılı affından yaklaşık bir yıl kadar önce Ermeni siyasi mahkûmlara yönelik umumi bir af ilan edilmişti³⁵. Ancak bu aftan 1896 yılı affına kadar geçen süre

- 28 Gültekin Yıldız, *Mahtuşhâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 407.
- 29 İngiliz Büyükelçi William White, 1891 yılı affından önce siyasi suçtan dolayı tutuklu bulunan ve sürgünde olan Ermenilere af çıkarılması hususunda sadrazam ile görüşmüş, Padişah'ın geniş kapsamlı bir af çıkarılmasına bizzat vesile olmasını istemiştir. Büyükelçinin dışında Grogeryan Ermeni Patriği ve Katolik Ermeni Patriği af çıkarılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Nihayetinde siyasi suçluları kapsayan af, 1891 yılının başında çıkarılmıştır. Bk. The National Archives (TNA.), Foreign Office (FO.) 424/169, No. 5, Sir W. White'dan Salisbury Markisi'ne, 17 Ocak 1891, s. 5; TNA., FO. 424/169, No. 6, Sir W. White'dan Salisbury Markisi'ne, 19 Ocak 1891, s. 5; TNA., FO. 424/169, No. 7, Salisbury Markisi'nden Sir W. White'a, 28 Ocak 1891, s. 5-6.
- 30 BOA., Y.PRK.BŞK., 37/63, 20 Ağustos 1310/ 1 Eylül 1894; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Haz. Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, C XXI (1 Ağustos 1894-30 Eylül 1894), İstanbul 1989, s. CXXVIII-CXXIX (Belge No. 126).
- 31 11 Mayıs 1895 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya Büyükelçilerinin Baş Tercümanları, Mâbeyn Başkâtibi'ne takdim ettikleri memorandumda siyasi işlere ait suçlardan dolayı mahkûm veya mevkuf olan, cinayetlere doğrudan doğruya katılmamış ve müdahaleleri mahkemece ispatlanmamış Ermeniler af buyurulmasını talep etmişlerdir. Bkz; TNA., FO. 424/182, No. 182, Sir P. Currie'den Earl of Kimberley'e, 11 Mayıs 1895, s. 243-249; TNA., FO. 881/7243X, Memorandum Et Project de Réformes, s. 2; Uras, *age.*, s. 297-306. Sultan II. Abdülhamid, memorandumdan birkaç ay sonra Temmuz 1895'de Ermeni mahkûm ve zanlılara yönelik umumi bir af ilan etmiştir. Bk. BOA.,Y.EE., 81/6, 8 Teşrin-i Evvel 1311/ 20 Ekim 1895; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C I, K. I, 4 Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 86.
- 32 Yıldız, *age.*, s. 456-457.
- 33 Doğan Soyaslan, "Af", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C 18, 2001, s. 416.
- 34 TNA., FO. 424/189, No. 370/2, Gazete Haberi, s. 322; TNA., FO. 424/189, No. 370/3, Mr. Blech'in Memorandumu, 23 Aralık 1896, s. 322-323.
- 35 BOA.,Y.EE., 81/6, 8 Teşrin-i Evvel 1311/ 20 Ekim 1895.

dâhilinde hapisanelerdeki Ermeni siyasi mahkûmların sayıları yeniden artmıştı. Bu artış üzerine Ermeni Patrikliği, Ruhani ve Cismani Konsey Üyeleri, İstanbul ve taşra hapisanelerinde bulunan Ermeni siyasi mahkûmların affedilmeleri için sarayın kapısını çalmışlardır. Ermeni milletinin, bazı şeytani devrimcilerin eylemlerine katılmadığını ancak bu devrimcilerin kendilerinden daha cahil ve aptal birçok insanı istihdam edip, kendilerine kalkan olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Hapisanelerdeki Ermenilerin ailelerinin ise çok sefil durumda olduklarını bildirmişlerdir³⁶. Sadarete sundukları darâat-nâmede Avrupa'da ve Osmanlı Devleti dâhilinde bir araya gelen bozguncuların dağıtılacağı ve İstanbul'da iki defa vuku bulan kötü halin³⁷ bir daha yaşanmayacağını temin etmişlerdir³⁸. Ayrıca mahkûm ve mevkuların acınası durumlarının devletin şefkatini harekete geçireceğini, bu nedenle de Sultan II. Abdülhamid'den hapisanelerdeki Ermenileri affetmesi için rica etmeye, af dilemeye geldiklerini belirtmişlerdir. Affın aşağıdaki şartlar altında tüm Ermenilere bahşedilmesini talep etmişlerdir.

1. Ermeni mahkûmlar bundan böyle sadık olacaklardır ve sadık bir ruhun gerekliliklerine aykırı hiçbir şey yapmayacaklarına yemin edeceklerdir. İstanbul'da hapsedilmişlerse Patrik'in önünde ve vilayet hapisanelerinde hapsedilenler de bir piskopos vekili önünde bu yemini etmelilerdir.
2. Patrikhane ve Karma Konsey (Ruhani ve Cismani Konsey), millet adına aftan yararlanacakların tahliyeleri için yemin etmelerini sağlayacaklarını garanti eder.
3. Mahkûmlar arasında kötü üne sahip olan provokatörler, hükûmet tarafından belirlenecek yerlere taşınacak, sürgün edileceklerdir. Bu kişiler pişmanlıklarını kanıtlayıncaya kadar gönderildikleri yerde hapsedileceklerdir.
4. Komiteler ortadan kalkacaktır³⁹.

Sultan II. Abdülhamid, af talebinin incelenmesi üzerine konuyu Meclis-i Vükela'ya havale etmiştir. Meclis-i Vükela'da yapılan görüşmeler neticesinde bir mazbata kaleme alınmıştır. Mazbata da hapisanelerdeki Ermenilerin büyük bir kısmının, fesat komitesi tarafından yoldan çıkarıldıklarının doğru olduğu, suçluya

36 TNA., FO. 424/189, No. 370/2, Gazete Haberi, s. 322; TNA., FO. 424/189, No. 370/3, Mr. Blech'in Memorandumu, 23 Aralık 1896, s. 322-323.
37 Bab-ı Âli Nümayişi ve Osmanlı Bankası Baskını'ndan bahsedilmektedir.
38 BOA., A.MKT.MHM, 84/16, Lef 1, 9 Kanun-u Evvel 1312/ 21 Aralık 1896.
39 TNA., FO. 424/189, No. 370/2, Gazete Haberi, s. 322; TNA., FO. 424/189, No. 370/3, Mr. Blech'in Memorandumu, 23 Aralık 1896, s. 322-323.

verilen cezanın suçu ve zararlı niyetiyle orantılı olması gerektiği, bu davada suçluların, bozguncular tarafından düzenlenen projelerin cezai niteliğinin farkında olmadıkları belirtilmiş ve patrik, ruhani ve cismani konsey üyesi hitabında öngörülen şartlara tabi olarak, af ilanının Sultan için adalet ve adalet ruhuna uygun olacağı kanısında olduklarını bildirmişlerdir.

Yapılan görüşme ve alınan kararlar neticesinde af, 1896 yılı Aralık ayında ilan edilmiştir. Affın, İstanbul ve vilayetlerde, Müslim-Gayrimüslim fark etmeksizin tüm siyasi mahkûm ve mevkufalara uygulanması, son olaylarla ilgili şüphelenilen kişileri de kapsamına karar verilmiştir. Aftan yararlanan mahkûm ve zanlıların belirtildiği gibi yemin etmeleri, patrik ve konseyin güvencesi altında ve polisin gözetiminde kalmaları hususu kabul edilmiştir. Ayrıca komitelerin imha edilmesi ve idam cezası alanların da kötü yollarından dönene (ıslah-ı nefis edilinceye) kadar belirlenen kalelerde kalmaları, ticaret ve sanayi için istihdam edilebilmeleri kararlaştırılmıştır⁴⁰. Affa mazhar olacak kişilerin fotoğraflarının çekilmesi, daha sonraki süreçte polis, jandarma vesaire gibi hizmetlere alınmalarına müsaade edilmemesi, İstanbul ve taşrada aftan yararlanıp salınan kişilerin polis ve jandarmalar tarafından takip edilmesi, en küçük hâl ve hareketlerinin dahi gözden kaçırılmaması emredilmiştir⁴¹. Bu nedenle aftan yararlanan kişilerin fotoğraflarının, müracaat olunmak üzere her tarafa gönderilmesi ve birer suretlerinin de Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmesi istenmiştir⁴². Fotoğraf makinası olmayan mahallerde ise tahliye edilen kişilerin eşkâllerinin çizilmesinin kâfi olduğu belirtilmiştir⁴³. Ayrıca af ilanı ile birlikte, aftan önceki bir tarihte iğtişaşa katılmak suçuyla, kimsenin tevki edilmeyeceği vilayetlere bildirilmiştir⁴⁴.

İlan edilen af, murahhaslıklarla kiliselere bildirilmiştir. Af ilanı sonrasında Ermeni Patrikliği, Padişah'a şükranlarını iletmiş⁴⁵, Edirne Ermeni Kilisesi'nde de Sultan Abdülhamid adına şükran toplantısı düzenlenmiştir⁴⁶.

40 TNA., FO. 424/189, No. 370/2, Gazete Haberi, s. 322; TNA., FO. 424/189, No. 370/3, Mr. Blech'in Memorandumu, 23 Aralık 1896, s. 322-323; BOA., YA.RES., 84/16, Lef 2, 8 Kanun-u Evvel 1312/ 20 Aralık 1896; Lef 1, 9 Kanun-u Evvel 1312/ 21 Aralık 1896.

41 BOA., A.MKT.MHM., 84/16, Lef 1, 9 Kanun-u Evvel 1312/ 21 Aralık 1896.

42 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 6, 11 Kanun-u Evvel 1312/ 23 Aralık 1896.

43 BOA., A.MKT.MHM., 539/12, Lef 1, 26 Kanun-u Evvel 1312/ 3 Ocak 1897.

44 BOA., A.MKT.MHM., 539/17, Lef 5, 21 Kanun-u Sani 1312/ 2 Şubat 1897.

45 BOA., YA.HUS., 363/136, Lef 1, 16 Kanun-u Evvel 1312/ 28 Aralık 1896.

46 BOA., DH.TMIK.M., 26/7, 25 Kanun-u Evvel 1312/ 6 Ocak 1897.

2. Avrupalı Devletlerin Affın İcrasına Yönelik Baskıları

Af ilanından hemen sonra Avrupalı Devletlerin İstanbul'daki Büyükelçileri, Osmanlı Devleti'nin durumu ve yapılması öngörülen reformların icrasıyla ilgili büyükelçiler toplantısı düzenlemişler⁴⁷, affın icrasına yönelik yaşanan gecikmeyle ilgili itirazlarını dile getirmişlerdir. Toplantıda af konusunu gündeme getiren Rusya Maslahatgüzarı Nelidov, İstanbul'daki hapisanede 500 kişinin bulunduğunu ve sadece 123 kişinin serbest bırakıldığını, her gün ortalama 10-12 kişinin serbest kaldığını belirtmiştir. Affın uygulanması sırasında sıkıntılar çıkarıldığını; serbest bırakılan mahkûmların çoğunun evlerine dönmeye zorlanırken, diğerlerin de Kuzey Afrika'daki Trablus'a sürüldüğünü iddia etmiştir. Nelidov'un konuşması üzerine toplantıda bulunan altı ülkenin temsilcileri⁴⁸, 4 Ocak 1897'de tercümanları vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne sundukları ortak bir bildiri hazırlamışlardır⁴⁹.

Bildiride özetle, Osmanlı makamları tarafından affın uygulanma şeklinin, bu nezaket tedbirine zarar verdiği, affın yavaş ve kısıtlı bir şekilde uygulandığı, affın icrasına yönelik tüm yetkililere af ilan edildiğinin bildirilmesi, Ermeni mahkûm ve tutukluların derhal serbest bırakılması için emir verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca büyükelçilerin tercümanları, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya 30 Aralık 1896 tarihi itibarıyla İstanbul'daki 500 Ermeni'den sadece 100'ünün serbest bırakıldığını, serbest bırakılanlardan bir kısmının (sürgün münasebetiyle) ailelerini ve işlerini bırakmaya zorlandığını, vilayetlerin bazı bölgelerinde ise yerel makamların çeşitli nedenlerle mahkûmları serbest bırakmayı reddetdiklerini iletmışlerdir. Tevfik Paşa ise Padişah'ın af kapsamında yetkililere gerekli emirler verdiğini, Ermenilerin başkentte serbest bırakılacağını, ayrıca sadece İstanbul'da geçim kaynağı olmayan ve akrabaları bulunmayan Ermenilerin İstanbul'dan uzaklaştırılacaklarını ifade etmiş yine de konuyu sadrazam ve saraya iletceğini bildirmiştir. Paşa bir sonraki görüşmede başkentteki Ermenilerin tamamının serbest bırakıldığını ve diğer bölgelerdeki Ermeni siyasi mahkûmların derhal salıverilmesi için vilayet makamlarına kat'i emirler verildiğini ifade etmiştir. Tercümanlar af kapsamının Osmanlı ülkesinden kaçan Ermenileri de içine alacak şekilde genişletilmesini talep etmişler, firarilerin serbestçe geri dönmelerine izin verilmesini istemişlerdir. Paşa, Padişah'ın bu konuyu çoktan dikkate aldığını ve Meclis-i Vükela'nın konuyla ilgili Patrikhane ile iletişim halinde bulunduğunu, olumlu bir kararın yakında alın-

47 TNA., FO. 78/4796, No. 5, 6 Ocak 1897.

48 İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya Devletleri (Düvel-i Sitte).

49 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

çağını ve kararın ardından durumun büyükelçiliklere yazılı olarak bildirileceğini tercümanlara iletmiştir. İngiliz Büyükelçi Sir P. Currie, firarilere bahşedilecek af kapsamında *devrimci ajanların* ülkeye girebileceklerine dikkat çekmiş, Bab-ı Âli'nin bu hususta çekincelerinin olduğunu belirtmiştir⁵⁰.

3. Affin İcrası: Vilayetlerden Tahliye Edilen Siyasi Suçlu ve Zanlılar

İlan edilen af, Ermeniler arasında hüsn-ü tesir oluşturmuşsa da firar eden Ermeniler hakkında adliye cihetinde kanuni muamelelerin devam etmesi ve idam cezası alıp, cezası kalebentliğe tahvil edilenlerin Trablusgarp'a sürgün edilecek olmaları bazı problemlere sebebiyet vermiştir⁵¹. Bu durum Düvel-i Sitte Büyükelçilerini rahatsız etmiş, büyükelçiler Trablusgarp'a gönderilecek suçluların bölgenin havasıyla uyum sağlayamayacaklarını, sonucun felakete neden olacağını belirterek bu kişilerin cezalarını buldukları yerlerde veyahut yakın ve münasip mahallerde çekmelerini talep etmişlerdir⁵². Ayrıca vilayetlerden merkeze gönderilen yazılarda da suçluların kalebentlik cezalarının icrası için Trablusgarp'a gitmelerinin oldukça zor olduğu ve bu haberin herkesin işiyle, gücüyle iştiğal etmesine mani olduğu belirtilmiştir⁵³. Yapılan görüşmeler neticesinde yalnız Dersaadet Hadisesi'nden dolayı idama mahkûm edilenler ile İstanbul'daki Umumi Hapishanede bulunan kişilerin Trablusgarp'a gönderilmesine diğerlerinin ise bir sonraki emre kadar mahpus buldukları kalelerde tutulmalarına karar verilmiştir⁵⁴. Firariler ile ilgili olarak da bu kişilerin idam cezası almaları halinde ilelebet firarda kalacakları ve kötü amaçlar doğrultusunda çalışabileceklerinden, firarilerin de aftan yararlanmalarının münasip olacağı belirtilmiştir⁵⁵. Bunun üzerine zanlı ya da mahkûm olarak firarda bulunan Ermeni eşkiyasının belirtilen süreler dâhilinde ülkeye dönmeleri halinde cezadan muaf olacakları ve gelmeyenler hakkında ise takibat-ı kanuniye icra kılınacağı murahhaslara tebliğ edilmiştir. Firarda bulunanlar arasında idam cezasıyla mahkûm olanların da muvakkaten kalebent edilerek aftan yararlanma-

50 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

51 BOA., A.MKT.MHM., 539/5, 16 Kanun-u Evvel 1312/ 28 Aralık 1896.

52 BOA., A.MKT.MHM., 539/11, Lef 2, 23 Kanun-u Evvel 1312/ 6 Ocak 1897.

53 BOA., A.MKT.MHM., 539/17, Lef 5, 21 Kanun-u Sani 1312/ 2 Şubat 1897; BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 33, 31 Kanun-u Evvel 1312/ 12 Ocak 1897, BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 10, 14 Kanun-u Evvel 1312/ 26 Aralık 1896.

54 BOA., A.MKT.MHM., 539/5, 16 Kanun-u Evvel 1312/ 28 Aralık 1896.

55 BOA., A.MKT.MHM., 539/17, Lef 5, 21 Kanun-u Sani 1312/ 2 Şubat 1897.

larına karar verilmiştir⁵⁶. Firarilerin hükûmete gelip ispat-ı vücut etmeleri için 1 ay süre verilmiş⁵⁷, sonradan bu süre uzatılmıştır⁵⁸. Düvel-i Sitte Büyükelçileri adına Avusturya Büyükelçisi, af sonrası ecnebi memleketlerde bulunanların ülkeye dönüşlerinde bazı zorluklar yaşadıklarını beyan etmiş, bazı bozguncu ve anarşistler haricindeki şahıslara kolaylık gösterilmesini talep etmiştir⁵⁹. Yapılan görüşmeler neticesinde ticaret ve zanaat icra etmek maksadıyla ülkeye gelecekler ile İstanbul'a giriş yapacak olanların hal ve hareketlerinde şüphe emaresi görülmeyenlere kolaylık gösterilmesine karar verilmiştir⁶⁰. Anarşist ve bozguncu olanların ise geldikleri mahallere iade edilmesi kararlaştırılmıştır⁶¹. Hemen akabinde iğtişâş zamanı ve sonraki tarihlerde Şark-ı Rumeli'ye giden bir kısım Ermeni, İstanbul'a ve ticaret yapmak için Edirne, Selânik ve Dedeâğaç'a gitme talebinde bulunmuşlardır⁶². Bu kişilerin aftan yararlanmaları münasip görülmüştür⁶³.

Affin icrasına yönelik merkezde tartışmalar devam ederken İngiliz Büyükelçi Currie, vilayetlerdeki temsilcilerinden tahliye edilen şahısların sayılarına yönelik bilgi talep etmiştir. Ankara, Halep, Beyrut, Bitlis, Diyarbakır, Adana, Bursa, Erzurum, Mamuretü'l-Aziz, Sivas, Trabzon, Van Vilayetleri ve Kudüs Müstakil Sancağı, Rodos Sancağı'nda bulunan İngiliz temsilciler, gerekli bilgileri büyükelçiliğe göndermişlerdir⁶⁴.

İstanbul'da af kapsamında tahliyeler hızlı bir şekilde icra edilmiş, merkezde aftan yararlanan tüm mahkûmlar, 1897 yılının Ocak ayında tahliye edilmişlerdir⁶⁵. İstanbul'da aftan yararlanan tüm şahıslar Patrikhaneye teslim edilmiş, merkezle herhangi bir ilişkisi olmayan taşralı Ermenilerin de yemin etmek ve kefalete bağlanmak üzere Patrikhaneye teslim edilmesine karar verilmiştir⁶⁶.

56 BOA., A.MKT.MHM., 539/17, Lef 13, 12 Şubat 1312/ 24 Şubat 1897.

57 BOA., A.MKT.MHM., 539/27, 19 Kanun-u Sani 1312/ 31 Ocak 1897.

58 BOA. A.MTZ.(04)., 40/90, Lef 1, 7 Kanun-u Sani 1312/ 19 Ocak 1897.

59 BOA., YPRK.BŞK., 49/34, 26 Receb 1314/31 Aralık 1896.

60 BOA., DH.TMIK.M., 26/72, 22 Kanun-u Evvel 1312/ 3 Ocak 1897.

61 BOA., YPRK.BŞK., 49/34, 26 Receb 1314/31 Aralık 1896.

62 BOA. A.MTZ.(04)., 40/90, Lef 2, 18 Kanun-u Sani 1896.

63 BOA. A.MTZ.(04)., 40/90, Lef 1, 7 Kanun-u Sani 1312/ 19 Ocak 1897.

64 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

65 TNA., FO. 424/191, No. 63, Sir P. Currie'den Salisbury Markisine, 14 Ocak 1897, s. 46-47; TNA., FO. 424/191, No. 63/2, Memorandum, s. 47.

66 BOA., YPRK.BŞK., 59/55, 4 Şaban 1314/ 8 Ocak 1897.

a. Halep Vilayeti

1896 yılı affi çerçevesinde Halep'te 141 Ermeni tahliye edilmiştir⁶⁷. Süveydiye'nin (Samandağ) Hacı Habıbtu/Habıblü Köyü'nden 5 kişi, Yoğun-oluk (Jaghoor Olo-olku) Köyü'nden 22 kişi, Kebusiye Köyü'nden 22 kişi, Keseb Köyü'nden 32 kişi tahliye edilmiştir. Süveydiyeli mahkûmlar, Hınçak ajanlarına yardım ve yataklık etmek, köylerinde barındırmak suçuyla hapsedilmişlerdi. İskenderun'dan 5 kişi, Antep'ten 3 kişi, Beylan'dan 4 kişi, Zeytun'dan 4 kişi tahliye edilmiştir. Zeytun'da serbest bırakılan şahıslar, serbest kaldıktan sonra İngiliz Konsolosluğuna giderek silah satın almak üzere para talep etmişlerdir⁶⁸. Ermeni mahkûmların serbest kaldıktan sonra İngiliz Kraliyetini temsilen Halep Vilayeti'nde bulunan İngiliz Konsolosluğuna gidip böyle bir talepte bulunmaları Ermenilerle İngiltere arasındaki Osmanlı aleyhine olan illegal ilişkilerinde açık bir göstergesidir. Anlaşılan o ki Ermeniler ve İngilizler arasındaki ilişkiler o kadar samimidir ki serbest bırakılan şahıslar alelade bir şey talebinde bulunuyormuş gibi İngiliz Konsolosluğu'ndan silah alabilmek için para talebinde bulunabilmişlerdir. Bu da bir açıdan Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri eylemlerde güvendikleri dış kaynaklı siyasi mercilerin hangileri ve kimler olduğunu ortaya koymasından dikkat çekici bir argümandır.

Yine Halep Vilayeti'nden Harputlu 2 kişi, Haçınli 1 kişi, Muşlu 1 kişi, Adana Vilayeti'ne bağlı Çokmerzimen'den (Tchookmerzveni) 1 kişi, Elbistanlı 1 kişi aftan yararlanmışlardır⁶⁹. Halep'den 6 kişi⁷⁰ aftan yararlanarak serbest kalmış, bu kişilerden Hınçak Teşkilatı üyesi olan Agop Assadoorian; Aghasse ve diğer Hınçak liderlerinin yaptıkları girişimleri açıklayan bir itiraf mektubu yazmış ve İngiliz Konsolos Barnham'ın belirttiği üzere itirafında pek de gerçekçi olmayan bir şekilde Halep ve Ayntap'da bulunan ve Zeytun'daki ayaklanmaya yön veren birçok Ermeni'yi kınamıştır. Assadoorian ve kendisi gibi bir provokatör olan erkek kardeşi Ashjian birlikte sürgün edilmişlerdir. Ayrıca 1'i Rus pasaportuna sahip 9'u Ermeni

67 TNA., FO. 424/191, No. 95/1, Umumi Af Kapsamında Vilayetlerden Salıverilen Mahkûmların Listesi, 26 Ocak 1897, s. 72-73; TNA., FO. 424/191, No. 136/3, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir P. Currie'ye, 30 Ocak 1897, s. 122-125.

68 TNA., FO. 424/191, No. 136/1, Konsolos Barnham'dan Sir P. Currie'ye, 30 Ocak 1897, s. 122-125.

69 TNA., FO. 424/191, No. 136/3, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir P. Currie'ye, 30 Ocak 1897, s. 122-125.

70 Sancak, kaza bilgisine yer verilmemiştir. Bkz; TNA., FO. 424/191, No. 136/1, Konsolos Barnham'dan Sir P. Currie'ye, 30 Ocak 1897, s. 124.

pasaportuna sahip Hınçak Teşkilatı üyeleri, Süveydiye'deki köylülerle birlikte 8 Mayıs'ta tutuklanarak Halep'e getirilmişlerdir. Serbest bırakıldıkları gün Osmanlı topraklarından defedilmişlerdir.

İskenderun Hapishanesi'nden 3 kişi, Urfa Hapishanesi'nden 5 kişi, Maraş Hapishanesi'nden 14 kişi tahliye edilmişlerdir. Maraş'ta tahliye edilen ve Hınçak Teşkilatı'nın azıllı bir üyesi olan Papaz Der Ghevont, yaptığı itiraflardan dolayı Agop Assadoorian'ı kınamıştır. Yine serbest bırakılanlardan Papaz Der Barthoghomas, Zeytun İsyanı dışında Andırın, Yenice, Kale ve Geben İsyanlarında aktif bir şekilde yer almıştır. İngiliz Konsolos Barnham, papazın yeniden tutuklandığını bu durumun ise affın ihlali olduğunu belirtmiştir⁷¹. Aftan yararlanarak hapisten çıkan Haçinli bir Ermeni ise üzerinde 3 kat asker, Çerkez ve Arap elbisesi bulunmuş ve İskenderun'da derdest edilmiştir⁷².

Halep Vilayeti'nin Süveydiye bölgesine giden 4 Hınçak üyesi, bölgede herhangi bir probleme mahal vermemeleri için önlem amaçlı tutuklanmış ve af ilanı ile birlikte tahliye edilmişlerdir⁷³. Süveydiye'de sorun yaratan Ermenilerden bazıları af kapsamında serbest bırakılmışlarsa da bölgede meydana gelen huzursuzlukların kaynağının araştırılması amacıyla Halep Valisi, Hukuk Reisi Başkanı Mustafa Nedim Efendi'yi bu konuyu soruşturmak, rapor etmek ve tavsiyelerde bulunmak üzere Antakya'ya göndermiştir⁷⁴.

Ermeni Patrikliği Zeytun'da mahkûm ve mevkuf olan 12 Ermeni'nin aftan yararlanamadıklarını bildirerek, bu kişilerin biran önce tahliye edilmelerini istemiştir⁷⁵. Maraş Mutasarrıflığı ise bu kişilerin iğtişaştan sonra katl, cerh, gasp gibi çeşitli suçlara karışıklarını, affın bu kişileri kapsamadığı için tahliye edilmediklerini bildirmiştir⁷⁶. Tesri-i Muamelat Komisyonu da bu kişilerin aftan yararlanamayacaklarına karar vermiş ve durumun Patrikhaneye bildirilmesi istenmiştir⁷⁷.

71 TNA., FO. 424/191, No. 136/1, Konsolos Barnham'dan Sir P. Currie'ye, 30 Ocak 1897, s. 122-125.

72 BOA., DH.ŞFR., 207/31, 1 Nisan 1313/ 13 Nisan 1897.

73 TNA., FO. 424/191, No. 248, Sir. P. Currie'den Salisbury Markisi'ne, 1 Nisan 1897, s. 202.

74 TNA., FO. 424/191, No. 361/1, Konsolos Barnham'dan Sir P. Currie'ye, 14 Mayıs 1897, s. 288-289.

75 BOA., DH.TMIK.M., 30/38, Lef 2, 18 Mart 1313/ 30 Mart 1897.

76 BOA., DH.TMIK.M, 30/38, Lef 3, 24 Mart 1313/ 5 Nisan 1897.

77 BOA., DH.TMIK.M., 30/38, Lef 4, 29 Mart 1313/ 10 Nisan 1897.

b. Bitlis Vilayeti

Bitlis Vilayeti'nde özellikle 1890'lı yıllarda yaşanan huzursuzluklarla birlikte iğ-tişaş, gün be gün artmış, sükûnet sağlanamamıştır⁷⁸. Bitlis'teki en üst düzey dini görevliler dahi olaylara mahal vermek suçuyla yargılanmışlardır. Bitlis'teki Ceza İstinaf Mahkemesi, Bitlis Piskoposunu komplodan suçlu bulmuş ve piskoposu idama mahkûm etmiş, Temyiz Mahkemesi bu kararı onamıştır. Bahşedilen umumi af çerçevesinde ise piskoposa verilen idam cezası, muvakkat kalebentliğe tahvil edilmiştir⁷⁹. Vilayetteki diğer siyasi suçlular ise af ilanı sonrası serbest bırakılmışlardır. Bitlis Sancağı'ndan 12 Ermeni ve 40 Kürt, Muş Sancağı'ndan da 4 Ermeni tahliye edilmiştir⁸⁰. İngiliz Büyükelçiliği tarafından Bitlis Vilayeti'nde aftan yararlanması gereken mevkuf Ermenilerin hala tahliye edilmedikleri belirtilmiş, gereğinin icrası için durumun mahalline bildirilmesini talep edilmiştir⁸¹. Yapılan incelemeler neticesinde İngiltere Büyükelçiliğinin bahsettiği Ermenilerin, Bakkalyan Kiğork adlı şahsı katl kastıyla yaraladıkları, bu kişilerden sadece birinin cezasını ikmal ettiğinden tahliye edildiği tespit edilmiştir⁸². 30 Ocak 1897 tarihi itibarıyla Bitlis Hapishanesi'nden 70 Ermeni aftan yararlanmış ve Bitlis Hapishanesi'nde herhangi bir siyasi suçlu kalmamıştır. Bitlis Vilayeti İngiliz Yardımcı Konsolosu Monahan, ilgili tarih itibarıyla Muş'ta af kapsamında tahliye edilmesi gereken iki ya da üç mahkûm olduğunu, Hizan'da da tahliyesi gereken siyasi mahkûmlar olduğu şekilde duyumlar aldığını bildirmiştir⁸³.

Sason Olayı nedeniyle tevkif edilen kişiler de aftan yararlanarak tahliye edilmişlerdir. Sason Olayına karışan Murat isimli şahıs ile refikleri aftan yararlanmışlardır⁸⁴. Sason Olayı müdahillerinden Muş Piyade Kışlasında tutuklu bulunan bazı Ermeniler de firar etmişlerdir. Firarilerin gelip teslim olmaları durumunda, idam cezası alanlar haricindekilerin tahliyelerine, idam cezası alanların da cezalarının kalebentliğe tahvil edilmesine karar verilmiştir⁸⁵.

78 TNA., FO. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 180.

79 TNA., FO. 424/191, No. 161, Sir. P. Currie'den Salisbury Markisine, 4 Mart 1897, s. 154.

80 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

81 BOA., A.MKT.MHM., 539/20, Lef 2, 12 Kanun-u Sani 1312/ 24 Ocak 1897.

82 BOA., A.MKT.MHM., 539/20, Lef 3, 15 Kanun-u Sani 1312/ 27 Ocak 1897.

83 TNA., FO. 424/191, No. 136/3, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir P. Currie'ye, 30 Ocak 1897, s. 125.

84 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 30, 29 Kanun-u Evvel 1312/ 10 Ocak 1897.

85 BOA., DH.TMIK.M., 33/68, Lef 5, 21 Mayıs 1313/ 2 Haziran 1897.

c. Diyarbakır Vilayeti

1896 yılı umumi affı ilan edilir edilmez Diyarbakır Hapishanesi'nde bulunan tüm Hıristiyan mahkûmların tamamı aftan yararlanarak tahliye edilmişlerdir⁸⁶. Bu kapsamda 4 Ermeni, 20 Müslüman mahkûm affedilmiş ve Diyarbakır Hapishanesi'nde herhangi bir siyasi mahkûm kalmamıştır⁸⁷. Vilayet merkezinin dışında Mardin Hapishanesi'nde bulunan 1'i Protestan papaz ve 2 arkadaşı da aftan yararlanarak 30 Aralık 1896'da tahliye edilmişlerdir⁸⁸. Palu Kazası'nda Ermeni meselesinden dolayı tutuklu olan 7 Müslüman⁸⁹ ile Protestan ve Süryani Kadim Cemaatlerinden 3 kişi aftan yararlanmışlardır⁹⁰. Maden Sancağı'nda ise bazı Ermeni mahkûmlar bulunmakla birlikte Diyarbakır Valisi, mahkûmlardan yalnızca ikisinin siyasi mahkûm olduğunu, bu kişilerin 4-5 yıl önce İstanbul'da olaylara karıştıkları için tutuklandıklarını belirtmiş⁹¹, bu şahısların serbest bırakılıp bırakılmayacakları konusunda bilgi almak için merkeze başvurmuştur⁹².

Af ilanı sonrası siyasi suçlar nedeniyle mahkûm olmayan pek çok kişi, aftan yararlanmak, bir nevi fırsattan istifade etmek için af talebinde bulunmuşlardır. Bu olaylardan biri de Diyarbakır Vilayeti'nde yaşanmıştır. Diyarbakır Vilayeti'nde, İbrahim ve Yakup adlı şahıslar refikleriyle birlikte ahalisi Müslüman olan Şekerli Karyesine saldırmış, köylülerin eşyalarını gasp etmişler, bu nedenle 3 sene kürek cezasına mahkûm edilmişlerdir. Af ilanı sonrası aftan istifade etmek istediklerini arz eden bir arzuhal yazmışlardır⁹³. Ancak bu kişilerin mahkûmiyetleri Ermeni meselesi nedeniyle olmadığı, şekavet neticesinde olduğundan aftan yararlanamayacaklarına karar verilmiştir⁹⁴.

86 TNA., FO. 424/191, No. 95/6, Yardımcı Konsolos Waugh'dan Sir P. Currie'ye, 5 Ocak 1897, s. 77.

87 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

88 TNA., FO. 424/191, No. 95/6, Yardımcı Konsolos Waugh'dan Sir P. Currie'ye, 5 Ocak 1897, s. 77.

89 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 3, 30 Kanun-u Evvel 1312/ 11 Ocak 1897.

90 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 13, 16 Kanun-u Evvel 1312/ 28 Aralık 1896.

91 TNA., FO. 424/191, No. 95/6, Yardımcı Konsolos Waugh'dan Sir P. Currie'ye, 5 Ocak 1897, s. 77.

92 TNA., FO. 424/191, No. 95/1, Umumi Af Kapsamında Vilayetlerden Sahverilen Mahkûmların Listesi, 26 Ocak 1897, s. 72-73.

93 BOA., DH.TMIK.M., 26/38, Lef 1, 31 Kanun-u Evvel 1312/ 12 Ocak 1897.

94 BOA., DH.TMIK.M., 26/38, Lef 2, 3 Kanun-u Sani 1312/ 15 Ocak 1897.

d. Sivas Vilayeti

1896 yılı affından önce Sivas Vilayeti Hapishanelerinde toplamda 479 kişi bulunmakta idi. Bunlardan 62'si Hristiyan mahkûm, 145'i yargılanmayı bekleyen Hristiyan, 272'si ise mahkûm ve yargılanmayı bekleyen Müslümandır⁹⁵. Af sonrası İngiltere Büyükelçiliği, Sivas'ta mahpus bulunan 140 Ermeni'den 60'ının politika töhmetiyle, 25'inin de idam cezasıyla mahkûm olduklarını beyan etmiş, tamamının umumi aftan faydalanmaları gerektiğini belirtmiştir⁹⁶. Afla birlikte Sivas Vilayeti'nde 176 Ermeni tahliye edilmiştir. Kaçan 7 Ermeni, giyaben kınanmıştır. Sivas Valisi, firarilerin teslim olmaları halinde aftan yararlanabileceklerini belirtmiştir⁹⁷. Firari Ermeniler ile ilgili de af nedeniyle herhangi bir takibat yapılmamasına karar verilmiştir⁹⁸. Zile Kazası'nda mevkuf bulunan 18 Ermeni tahliye edilmiştir⁹⁹. Sivas Valisi, hapishanede siyasi suçtan dolayı tutuklu kimsenin kalmadığını bizzat İngiltere'nin Sivas Yardımcı Konsolosu Bulman'a iletmiş, Ermeniler ise, siyasi suçtan dolayı tutuklu 25 mahkûmun daha olduğunu iddia etmişlerdir. Bu husustaki problem ise mahkûmların siyasi suçlu olup olmadığı konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklanmıştır. 24 Ocak 1897 tarihi itibarıyla Sivas Hapishanesi'nde bulunan cezalarının yarısını tamamlamış 50 Müslüman aftan yararlanmış, toplamda 90 Müslüman af kapsamında tahliye edilmiştir¹⁰⁰.

e. Trabzon Vilayeti

1896 yılı affı kapsamında Trabzon'da siyasi suçtan dolayı hapis yatan 17 Ermeni'den 14'ü, 25 Aralık 1896'da tahliye edilmiştir. İğtişâş zamanında birliklere atış etmekle suçlanan Rahip Der Yahan Khozian, Hagop Kahveciyan ile Bahri Paşa'nın saldırganı olmakla suçlanan Armenag Kasparian idam cezasına çarptırılmışlar, ancak mahkûmiyetleri Temyiz Mahkemesi tarafından hükme bağlanma-

95 TNA., FO. 195/1930, No. 34, Vice-Consul Bulman'dan Sir P. Currie'ye, s. 614; TNA., FO. 881/6957, No. 253/2, Sivas Hapishanesi'ndeki Ermeni Mahkûmların Durumu, 31 Ekim 1896, s. 227. Ayrıntılı tablo için bkz; Ek 4.

96 BOA., A.MKT.MHM., 539/10, Lef 6, 21 Kanun-u Evvel 1312/ 2 Ocak 1897.

97 TNA., FO. 424/191, No. 125/1, Yardımcı Konsolos Bulman'dan Sir P. Currie'ye, 24 Ocak 1897, s. 112.

98 BOA., DH.TMIK.M., 25/104, Lef 2, 7 Kanun-u Evvel 1312/ 19 Aralık 1896; BOA., DH.TMIK.M., 25/104., Lef 3, 22 Kanun-u Evvel 1312/ 3 Ocak 1897.

99 BOA., DH.TMIK.M., 25/81, 17 Kanun-u Evvel 1312/ 29 Aralık 1896.

100 TNA., FO. 424/191, No. 125/1, Yardımcı Konsolos Bulman'dan Sir P. Currie'ye, 24 Ocak 1897, s. 112.

mıştır¹⁰¹. Papaz ve diğer iki kişinin Divan-ı Harpçe idama mahkûm olduklarından tahliye edilemeyecekleri, cereyan etmekte olan muhabere neticesi bildirilinceye kadar bu kişilerin Trabzon'da tutulmalarına karar verilmiştir¹⁰². Samsun Sancağı'nda 26 Aralık 1896 tarihi itibarıyla 29 kişi¹⁰³, 1897 yılının Ocak ayı itibarıyla ise Trabzon ve Samsun Sancaklarında 24 kişi daha tahliye edilmiştir¹⁰⁴.

f. Adana Vilayeti

Adana Vilayeti'nde af ilanı ile birlikte Ermeni siyasi mahkûm ve mevkuların büyük bir kısmı tahliye edilmiştir¹⁰⁵. İngiltere Büyükelçiliği, Adana'da iğtişâşa katılmak suçuyla 3 sene hapis cezası alan Artin ve Agop Kilikyan adlı 2 Ermeni'nin de aftan yararlanmaları gerektiğini bildirmiştir¹⁰⁶. Adana Vilayeti ile yapılan muhabere neticesinde belirtilen şahısların tereddütsüz tahliye edildiği öğrenilmiştir. Bu hususta İngiltere Büyükelçiliğine başvurulmasının gerçekleşen eyleme tamamen zıt olduğu ve ortalığı karıştırma amacıyla yapılmış olduğu beyan edilmiştir¹⁰⁷. Adana'da kaçak barut imal etmek suçuyla 3 sene kürek cezası alan Ermeni Vans ve Tatyos, aftan yararlanmak amacıyla İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesine durumlarını arz eder bir arzuhal göndermişlerdir¹⁰⁸. Yapılan incelemeler sonucunda işledikleri cürmün, Ermeni fesadı ile bağlantısı olmadığından aftan yararlanamayacaklarına karar verilmiştir¹⁰⁹.

g. Mamuretü'l-Aziz Vilayeti

Af ilanı ile birlikte Mamuretü'l-Aziz Vilayeti Ermeni Murahhası Bedros, Arapkir İğtişâşı'na sebebiyet vermelerinden dolayı hapisanede bulunan Ermenilerin affedilmeleri için Ermeni Patrikliğine başvurmuştur. Bu kişilerden 39'unun muvaka-

101 TNA., FO. 424/191, No. 95/5, Konsolos Longworth'den Sir. P. Currie'ye, 3 Ocak 1897, s. 76-77.

102 BOA., DH.TMIK.M., 26/46, 5 Kanun-u Sani 1312/ 17 Ocak 1897.

103 TNA., FO. 424/191, No. 95/5, Konsolos Longworth'den Sir. P. Currie'ye, 3 Ocak 1897, s. 76-77.

104 TNA., FO. 424/191, No. 95/1, Umumi Af Kapsamında Vilayetlerden Salıverilen Mahkûmların Listesi, s. 72-73.

105 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

106 BOA., AMT.MHM., 539/7, Lef 2, 17 Kanun-u Evvel 1312/ 29 Aralık 1896.

107 BOA., AMT.MHM., 539/7, Lef 3, 3 Nisan 1313/ 15 Nisan 1897; Lef 4, 27 Mart 1313/ 8 Nisan 1897.

108 BOA., DH.TMIK.M., 25/87, Lef 1, 19 Kanun-u Evvel 1312/ 31 Aralık 1896; Lef 2, 30 Kanun-u Evvel 1312/ 11 Ocak 1897.

109 BOA., DH.TMIK.M., 25/87, Lef 3, 5 Kanun-u Sani 1312/ 17 Ocak 1897.

kat ve müebbet kürek cezalarıyla mahkûm oldukları ve ilan edilen af dolayısıyla tahliye edildikleri görülmüş, diğer kişilerin de idam cezasıyla mahkûm oldukları ancak haklarındaki hükmün Temyiz Mahkemesi tarafından tasdik edilmediği tahkik edilmiştir¹¹⁰.

Müebbet kalebent cezası alan Arapkir ahalisinden Mıgırdiç ve Mardiros adlı şahıslar, cezalarını Diyarbakır veya Harput'ta çekmek için talepte bulunmuşlardır¹¹¹. Tesri-i Muamelat Komisyonu, talep üzerine Mıgırdiç ve Mardiros'un mahkûmiyetleri iğtişâşla ilgili ise af gereğince tahliye edilmeleri gerektiğini vilayete bildirmiştir¹¹². Suçları Ermeni olaylarıyla ilgili olduğu anlaşılan bu kişilerin aftan yararlanmalarına karar verilmiş ve tahliyeleri gerçekleştirilmiştir¹¹³.

h. Van Vilayeti

Van Vilayeti'nde 21 Ermeni ve 4 Müslüman aftan yararlanarak tahliye edilmişlerdir¹¹⁴. Olayların diğer vilayetlere nispeten yoğun yaşandığı Van Vilayeti'nde bu kadar az kişinin tahliye edilmesinin nedeni ise pek çok mahkûm ve mevkufun firar etmiş olmasıdır. 1896 yılı itibarıyla vilayet dâhilindeki firarilerin sayısı 49'a ulaşmış, bu kişilerden 13'ü idam ve 3'ü müebbet kürek cezasına, kalanların ise çeşitli suçlardan ceza aldıkları görülmüştür. Firarilerin yarısı ölmüş, geri kalanının az bir kısmı Van Vilayeti'nin merkez ve mülhakatında büyük bir kısmının ise Rusya'da oldukları tespit edilmiştir. Af kapsamına giren bu kişilerin de aftan yararlanmaları için gerekli muamelelerin yapılması uygun görülmüştür¹¹⁵. Van Vilayeti'nde Ermeni meselesine az ya da çok müdahil olan zanlı ve mahkûm pek çok kişi tahliye edilmiş, olaylara karışan Mustafa bin Mehmet'te kefalete tabi tutularak tahliye edilmiştir¹¹⁶.

110 BOA., DH.TMIK.M., 25/90, Lef 1, 22 Kanun-u Evvel 1312/ 3 Ocak 1897; Lef 2, 30 Kanun-u Evvel 1312/ 11 Ocak 1897.

111 BOA., DH.TMIK.M., 25/111, Lef 1, 3 Kanun-u Evvel 1312/ 15 Aralık 1896.

112 BOA., DH.TMIK.M., 25/111, Lef 2, 23 Kanun-u Evvel 1312/ 4 Ocak 1897.

113 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef. 64, 22 Temmuz 1313/ 3 Ağustos 1897.

114 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

115 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 53, 17 Kanun-u Sani 1312/ 29 Ocak 1897; BOA., A.MKT. MHM., 539/17, 21 Kanun-u Sani 1312/ 2 Şubat 1897; BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 54, 21 Kanun-u Sani 1312/ 2 Şubat 1897.

116 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 41, 2 Kanun-u Sani 1312/ 14 Ocak 1897.

1. Ankara Vilayeti

1896 yılı affı çerçevesinde Ermeni olayları münasebetiyle Ankara, Yozgat ve Kayseri'de tutuklanan 39 Ermeni'nin 38'i, 57 Müslüman'ın tamamı tahliye edilmiştir. 17'si Yozgat'ta, 13'ü Ankara'da tutuklu bulunan toplam 30 Müslüman mahkûm aftan yararlanmış¹¹⁷. Kayseri Sancağı'nda bulunan siyasi mahkûm ve mevkûflar tahliye edilmiştir¹¹⁸. Yozgat Terzili Karyesi'nden Artin adlı şahıs aftan kısa bir süre önce fesada neden olacak varakalar düzenlemek suçundan tutuklanmış, Artin dışında bu olaya karışanlar nasihat edilerek kefaletle tahliye edilmişlerdir¹¹⁹. Ardından Artin'in de aftan yararlanmasına karar verilmiş¹²⁰, fotoğrafı çekilerek tahliye edilmiştir¹²¹.

i. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti/ Rodos Sancağı

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı Rodos Sancağı Hapishanesi'nde bulunan 7 Ermeni, Yozgat Divan-ı Harbince fesat çıkarmaktan dolayı idam cezasına çarptırılmış ve cezaları afla birlikte kalebentliğe tahvil edilmiştir. Mahkûmların cezalarını çekmek üzere Trablusgarp'a gönderilmelerine karar verilmiş ancak Trablusgarp'a gitmelerindeki zorluklar göz önüne alınarak, cezalarını mahpus buldukları kalelerde çekmelerine karar verilmiştir¹²². Rusya'nın Rodos Konsolosu, bu 7 Ermeni'nin bağışlanmaları ve tahliye edilmeleri için sözlü ve yazılı olarak yerel hükümete başvurmuştur. Ancak bu kişilerin aftan yararlandıkları, idam cezalarının afla birlikte kalebentliğe tahvil edildiği için serbest bırakılamayacakları Rusya Konsolosluğuna bildirilmiştir¹²³. Rodos Sancağı'nda görevli İngiliz Vekil Yardımcı Konsolosu Biliotti de 7 Ermeni'nin 30 Aralık 1896 tarihinde tahliye edilmesine rağmen, müstahkem şehir içinde ikamet etmeye yükümlü tutulduklarını iddia etmiş, şehir içinde yer alan çarşıda istedikleri herhangi bir mesleği icra etmekte serbest bırakıldıklarını belirtmiştir. Konsolos Biliotti, büyükelçiliğe gönderdiği yazılarda bu kişilerin kalebentliğe mahkûm olduklarından bahsetmemiş,

117 TNA., FO. 424/191, No. 95/2, Konsolos Shipley'den Sir. P. Currie'ye, 20 Ocak 1897, s. 73-74.

118 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 34, 21 Kanun-u Evvel 1312/ 2 Ocak 1897.

119 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 4, 23 Teşrin-i Sani 1312/ 5 Aralık 1896.

120 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 23, 26 Kanun-u Evvel 1312/ 7 Ocak 1897.

121 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 57, 11 Şubat 1312/ 23 Şubat 1897.

122 BOA., A.MKT.MHM, 539/5, 16 Kanun-u Evvel 1312/ 28 Aralık 1896.

123 BOA., DH.TMIK.M., 31/28, Lef 3, 1 Nisan 1313/ 13 Nisan 1897; Lef 7, 8 Nisan 1313/ 20 Nisan 1897; BOA., DH.TMIK.M., 31/28, Lef 12, 11 Mayıs 1313/ 23 Mayıs 1897.

tahliye edildikten sonra zorla Rodos'ta tutuldukları şeklinde büyükelçiliğe bilgi aktarımı yapmıştır¹²⁴.

j. Diğer Bazı Vilayetler

Erzurum Vilayeti'nde 1896 yılı affı çerçevesinde 228 Ermeni tahliye edilmiştir¹²⁵. Erzurum'da yaşanan iğtişaştan kısa bir süre sonra cinayet (Ermeni) nedeniyle hapis cezasına çarptırılan iki kişi de dâhil olmak üzere çok sayıda Müslüman serbest bırakılmıştır¹²⁶. Erzurum'da hiç siyasi mahkûm kalmamıştır. Bursa Vilayeti'nden 1 kişi 1896 yılı affından yararlanarak tahliye edilmiştir¹²⁷. Biga Müstakil Sancağı'nda Ermeni olaylarından dolayı mahkûm ve mevkuf bulunmamakta birlikte Biga Kasabası'nda ikamet eden Serkiz Veled Avram'ın fesat çıkarma ve cinayet gibi suçlamalarla mahkemesi İstanbul'da devam ederken Ocak 1897'de aftan yararlanarak tahliye edilmiştir¹²⁸. Zaptiye Nezareti tarafından Selânik Vilayeti'ne gönderilen 4 Ermeni'nin aftan yararlanıp yararlanmayacağı ve aftan yararlanacaklar ise Selânik'te Ermeni murahhasa olmadığı için tahsisat gerekirse nasıl bir işlem yapılacağı sorusu muallakta kalmıştır. Merkezden vilayete gönderilen yazıda bu kişilerin aftan yararlanacakları, haklarında herhangi bir muamele yapılacak ise gerekli muamelenin hükümetçe icra edilmesi, yemin meselesinin ise bir Ermeni rahibi vasıtasıyla yaptırılabilceği bildirilmiştir¹²⁹. Aydın Vilayeti'ne sürgün olarak gönderilen Ermenilerin af gereğince tahliye edilmelerine karar verilmiştir¹³⁰.

Af kapsamında Beyrut Vilayeti'ne bağlı Akka Sancağı'nda kürek cezasına mahkûm Terzi Artin Nazaryan Veled-i Karatın'ın aftan yararlanmasına karar verilmiştir¹³¹. Mahkûm 6 Ermeni tahliye edilmiş, ölüm cezasına çarptırılan 1 kişinin cezası da hapis cezasına tahvil edilmiştir¹³². Yine Akka'da tutuklu olup af kapsamına giren 9 Ermeni merkez vilayete gönderilmiş, murahhashanece yemin ettirilip serbest

124 TNA., FO. 424/191, No. 95/8, Vekil Yardımcı Konsolos Biliotti'den Konsolos Cumberbatch'a, 30 Aralık 1896, s. 77-78.

125 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

126 TNA., FO. 424/191, No. 95/4, Konsolos Graves'den Sir. P. Currie'ye, 1 Ocak 1897, s. 76.

127 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

128 BOA., DH.TMIK.M., 31/28, Lef 11, 17 Nisan 1313/ 29 Nisan 1897.

129 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 7, 12 Kanun-u Evvel 1312/ 24 Aralık 1896.

130 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 28, 29 Kanun-u Evvel 1312/ 10 Ocak 1897; Lef 50, 31 Kanun-u Evvel 1312/ 12 Ocak 1897; Lef 55, 21 Kanun-u Sani 1312/ 2 Şubat 1897.

131 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 16, 18 Kanun-u Evvel 1312/ 30 Aralık 1896.

132 TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

birakılmışlardır. İdam müebbet küreğe mahkûm bir şahsın cezası da af kapsamında kalebentliğe tahvil edilmiştir¹³³. Edirne Vilayeti'nde Ermeni meselesi nedeniyle mahkûm olan Leon Papazyan ve zanlı Varan Efendi'nin af kapsamında tahliye edilmeleri uygun görülmüştür¹³⁴. İngiltere'nin Konya Yardımcı Konsolosu Keun, af ilan edildiği tarihte Konya Vilayeti'ne sürgün edilmiş bazı siyasi suçluların olmasına rağmen, gözaltında tutulan hiçbir Ermeni'nin olmadığını belirtmiştir¹³⁵. Ermenilere verdiği rahatsızlık nedeniyle mahkemeye sevk edilen Akşehirli Köse Ahmed Oğlu Hacı adlı şahsın da, af ilanı sonrasında nasihat edilerek tahliye edilmesine karar verilmiştir¹³⁶.

Kudüs İngiliz Konsolosu Dickson, Kudüs Müstakil Sancağı'nda Ermeni mahkûm olup olmadığını dair tahkikat yapmış ve bölgede herhangi bir Ermeni mahkûmun bulunmadığını ancak Eski İstanbul Patriği İzmirliyan, Erzurum Baş Piskoposu Şişmanyan (Chichmanyen) ve Muş Manastır Başrahibi Nerses'in Kudüs'e sürgün edilmiş olduklarını ve Ermeni Manastırında ikamet ettiklerini belirtmiştir¹³⁷. Dickson, sürgün cezasında bulunan bu kişilerin aftan yararlanıp yararlanamayacağı hususunu bizzat Kudüs Valisi'ne sormuş, vali affın sürgün cezasında bulunan kişileri kapsamadığı için bu kişilerin umumi aftan yararlanamayacaklarını konsolosa iletmiştir¹³⁸.

4. Af Sonrası Yaşanan Bazı Gelişmeler

Af sonrası yaşanan kısmi sükûnet ortamının sekteye uğramaması, Ermeni olaylarının tekrar vuku bulmaması için çaba sarf edilmiş, ortaya çıkan problemler hemen hal yoluna gidilmiştir. Zira Sivas Vilayeti Darende mülhakatında ikamet eden 2 kişi, refakatlerinde 2 çocukla birlikte kitap satmak ve dilenmek amacıyla Sivas'tan yola çıkarak birçok şehri ve kasabayı gezerek Gelibolu'ya kadar gitmişlerdir. Bu kişiler her gittikleri mahalde yanlarındaki çocukları sokak aralarına, kahvehanelere sevk ederek, çocuklara sakıncalı sözleri olan sözde destan söyletmişlerdir¹³⁹. Sözde destanın sözleri şöyledir:

133 BOA., A.MKT.MHM., 539/11, Lef 5, 30 Kanun-u Evvel 1312/ 11 Ocak 1897.

134 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 12, 16 Kanun-u Evvel 1312/ 28 Aralık 1896.

135 TNA., FO. 424/191, No. 95/2, Konsolos Shipley'den Sir. P. Currie'ye, 20 Ocak 1897, s. 73-74.

136 BOA., DH.TMIK.M., 24/64, Lef 25, 28 Kanun-u Evvel 1312/ 9 Ocak 1897.

137 TNA., FO. 424/191, No. 76/1, Konsolos Dickson'dan Sir. P. Currie'ye, 29 Aralık 1896, s. 59.

138 TNA., FO. 424/191, No. 76, Sir. P. Currie'den Salisbury Markisine, 18 Ocak 1897, s. 58-59, FO. 424/191, No. 76/1, Konsolos Dickson'dan Sir. P. Currie'ye, 29 Aralık 1896, s. 59.

139 BOA., DH.TMIK.M., 25/112, Lef 2, 14 Kanun-u Evvel 1312/ 26 Aralık 1896.

Dinleyin destanımı beyan edeyim
 Ermeniler başkaldırdı her yandan
 Beylik istiyorlar Sultan Hamid'den
 Ermeniler başkaldırdı her yandan
 Nice İslam köylerini bastılar
 Karılarını çocuklarını kestiler
 Sabileri ağaçlara astılar
 Ermeniler başkaldırdı her yandan
 Çerkez'in bindiği küheylan etli
 Zaten Ermeni'den yüreği dertli
 Âl-i Osman Devletinin dini kuvvetli
 Urun evlatlarını der Ali Bey
 Sancaklar açılmış allı karalı
 Kimi şehit olmuş kimi yaralı
 Arka vermiş şol İngiliz Kralı
 Ermeniler başkaldırmış her yandan
 Varın görün Ermeni'nin halini
 Asi Kürtler yağma etti malını
 Ara yerde kalmış kızı gelini
 Moskof Kralı oldu hazır Ermeni
 Ermeniler derki halimiz ne oldu
 Sarardı gül gibi soldu
 Altın akçemiz hep talan oldu
 Ettiğine pişman oldu Ermeni...¹⁴⁰

Umumi affın ilan edildiği sırada, zihinleri karıştıracak herhangi bir olaya mahal verilmemesi adına bu kişiler hemen derdest ettirilip sorguya alınmışlardır. Sözde destan ve bu tür hezeyannâmelerin toplattırılarak imha edilmesi, bu kişilerin de Sivas'a geri gönderilmesine karar verilmiştir. Müslüman ve Ermeniler arasında herhangi bir problemin vuku bulmaması adına ortaya çıkan bu tür pürüzler hemen çözüme kavuşturulmuştur¹⁴¹. İlan edilen af dolayısıyla evlerinde zararlı neşriyat bulunan kişilere herhangi bir kanuni muamele uygulanmamıştır¹⁴².

1897 yılının Mart ayında Ermeni Patrikliği, sürgün edilen, idam cezasına mahkûm olup haklarındaki hükümlerin kesinleşmemiş olduğu kişiler ile tutuklanma sebepleri çeşitli adi suçlarla ilgili olan Ermenilerin serbest bırakılmasını talep etmiştir.

¹⁴⁰ BOA., DH.TMIK.M., 25/112, Lef 4 (tarih bulunmamaktadır)

¹⁴¹ BOA., DH.TMIK.M., 25/112, Lef 5, 25 Kanun-u Evvel 1312/ 6 Ocak 1897.

¹⁴² BOA., DH.TMIK.M., 26/31, Lef 3, 29 Kanun-u Sani 1312/ 10 Şubat 1897.

Ayrıca patriklik idam cezasına mahkûm olan ve af ile birlikte cezaları kalebentliğe tahvil edilen Bitlis, Trabzon, Arapkir Murahhasa Vekilleri Sahakyan Agop Rahip, Vahan ve Hösük adlı papazların icra ettikleri meslek nedeniyle kalebentlik cezalarının dahi affedilmesi, bundan sonra kötü hal ve hareketlerde bulunmamaları için patrikhaneye teslim edilmelerini istemiştir¹⁴³. Bunun üzerine Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Trabzon, Mamuretü'l-Aziz, Sivas, Ankara, Halep, Adana, Cezayir-i Bahri-i Sefid, Beyrut, Hüdavendigâr, Aydın, Konya, Kastamonu, Edirne, Selânik, Trablusgarp Vilayetlerine ve Biga ve İzmit Mutasarrıflıklarına telgraf çekilmiş, hapisyelerde af kapsamına giren Ermeni tutuklu ya da mahkûm var ise bu kişilerin derhal tahliye edilmeleri istenmiş, Ermeni Patrikliğinin affın sınırını aşan isteklerine ise herhangi bir cevap ve hüküm verilmemiştir¹⁴⁴.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid, 33 yıllık saltanatı döneminde pek çok defa siyasi suçlu ve zanlıları kapsayan kısmi ve umumi af ilan etmiştir. Özellikle bu afflar Ermeniler ve Müslümanlar arasında huzursuzlukların arttığı dönemde devletin hoşgörüsü ve nezaketinin bir göstergesi, bir timsali olarak bahşedilmiştir. Bu şekilde tebaa bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Sükûneti sağlamak ve dengeleri korumak isteyen Sultan II. Abdülhamid'in 1896 yılı affına yönelik kararına, Ermeni Patrikhanesi'nin af isteği ve Patrikhanenin komitacıların ortadan kaldırılması ve sükûneti sağlamaya yönelik söylemleri olumlu etki yapmıştır. 1896 yılı affı Müslim/Gayrimüslim fark etmeksizin tüm siyasi mahkûm ve zanlılara bahşedilmiştir. Af kapsamına giren Ermeniler, tahliye edilmeden önce bir daha bu tür olaylara karışmayacaklarına, sadık bir ruhun gerekliliklerine aykırı hiçbir şey yapmayacaklarına dair din görevlilerinin huzurunda yemin etmişlerdir. İdam cezası alan mahkûmlarda kısmen aftan yararlanmış ve cezaları kalebentliğe tahvil edilmiştir. Kalebentlerin cezalarına çekecekleri yer hususu, başta çeşitli sorunlara sebebiyet verse de affın icrası sürecinde vilayetlerdeki yöneticilerden ve büyükelçilerden gelen öneriler dinlenmiştir. Bu şekilde affa birlikte cezaları kalebentliğe tahvil edilenlerden Dersaadet Hadisesi'nden dolayı idama mahkûm edilmiş olan ve İstanbul'daki Umumi Hapishanede bulunan kişilerin yine Trablusgarp'a gönderilmesine diğerlerinin ise bir sonraki emre kadar cezalarını buldukları veya yakın mahallerde çekmelerine karar verilmiştir.

143 BOA., DH.TMIK.M., 31/28, Lef 1, 17 Mart 1313/ 29 Mart 1897.

144 BOA., DH.TMIK.M., 31/28, Lef 2, 16 Mart 1313/ 28 Mart 1897.

1896 yılı umumi affi kapsamına, firar eden Ermeniler de dâhil edilmiş, firari olarak kalıp ülke aleyhinde faaliyette bulunmalarındansa aftan yararlanmaları münasip görülmüştür. İsbat-ı vücud etmeleri şartıyla idam cezası alan firarilerin cezaları kalebentliğe tahvil edilmiş, hapis cezası alan firarilerinde serbest kalmalarına karar verilmiştir. Firarilere verilecek af kapsamında komitacıların ülkeye girmelerinden endişe edilmişse de hal ve hareketlerinde şüphe emaresi görülenler ile anarşist ve bozguncu olanların geldikleri mahallere iade edilmesine karar verilerek bu şekilde önlem alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca aftan yararlanan kişilerin fotoğrafları çekilmiş, bu kişilerin Osmanlı ülkesinin her mevkiinde takip edilmeleri, en küçük hal hareketlerinin bile gözden kaçırmaması istenmiştir. Aftan yararlanan kimselerin daha sonraki süreçte polis, jandarma vesaire gibi hizmetlere alınmalarına katiyen müsaade edilmemiştir. Zira afla birlikte Hınçak teşkilatına mensup birçok kişi tahliye edilmiş, affa mazhar olan bazı kimseler derhal gayri hukuku işlere karışmışlardır. Özgürlüklerine kavuşur kavuşmaz silah satın almak üzere para talebinde bulunmak üzere İngiliz Konsolosluğunun kapısını aşındıranlar dahi olmuştur. Af sonrasında menfi olaylara karışanlar tekrar derdest edilmişlerdir.

Avrupalı Devletlerin Büyükelçileri (Düvel-i Sitte), af ilanı sonrasında affın bir an önce icrası için girişimlerde bulunmuşlardır. Affın icrası esnasında, yetkililerin çeşitli problemler çıkardıklarını iddia etmişler ve affın bahşedilen hükümler doğrultusunda bir an önce icrasını talep etmişlerdir. Bu hususta Osmanlı Devleti nezdinde yaptıkları girişimleri kısa aralıklarla yinelemişlerdir. Bu devletler ortaya çıkan problemleri ya da küçük bir aksaklığı Osmanlı Devleti aleyhinde kullanma politikalarını affın icrası sürecinde de takip etmişler, İstanbul'daki elçileri, vilayetlerdeki temsilcileri aracılığıyla Ermenilerin savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Özellikle İngiltere, taşradaki temsilcileri vasıtasıyla affın icra sürecini yakından takip etmiş, temsilcilerinden aldığı bilgileri Osmanlı Devleti'ne bir baskı aracı ve bir koz unsuru olarak kullanmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları¹⁴⁵

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM).

Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri (A.MTZ.04).

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR).

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve İslah Komisyonu Müteferrik (DH.
TMIK.M).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzât (Y.A.HUS).

Yıldız Sadaret Resmî Maruzât (Y.A.RES).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE).

Y.PRK.BŞK (Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı).

İngiliz Milli Arşivi (The National Archives/TNA, Londra/ UK)

Foreign Office (F.O). 78/4796.

FO. 195/2021.

FO. 195/1930.

FO. 424/169.

FO. 424/182.

FO. 424/189.

FO. 424/191.

FO. 881/7243X.

FO. 881/6957.

Sürelî Yayınlar

Cheshire Observer.

Daily News.

Glasgow Herald.

Red Lodge Picket.

Reynolds News.

¹⁴⁵ Kullanılan arşiv vesikalarının numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

The Bristol Mercury.

The Guardian.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C I/K. I, 4. baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Duran, Tülây, “Talori Olaylarından Sonra Siyasi Gelişmeler Belgeleri”, *Ottoman Archives, Yıldız Collection, The Armenian Question*, ed. Ertuğrul Zekai Ökte, C II, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s.411-435.

Ermeni Komiteleri (1891-1895), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 48, Ankara 2001.

Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi İ'ân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra, haz. H. Erdoğın Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.

Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller, haz. İsmet Parmaksızoğlu, DSİ Basım, Ankara 1981.

Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Gülmez, Nurettin, “Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı”, *Belleten*, C LXX, S. 258, Ağustos 2006, s. 695-741.

Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, 7. Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul 2012.

Karaca, Taha Niyazi, *Büyük Oyun, İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1984.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:53, Ankara 2001.

Nalbandian, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement, The Development of Armenian Political through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley 1975.

Nurettin Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 60, 2014, s. 1-43.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, haz. Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, C XXI (1 Ağustos 1894-30 Eylül 1894), İstanbul 1989.

Rus Generali Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistikleri, haz. Hamit Pehlivanlı, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van 1997.

Soyaslan, Doğan, "Af", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C 18, 2001, s. 412-436.

Şaşmaz, Musa, "Kumkapı Ermeni Olayı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XIX/S. 1, Temmuz 2004, s. 101-118.

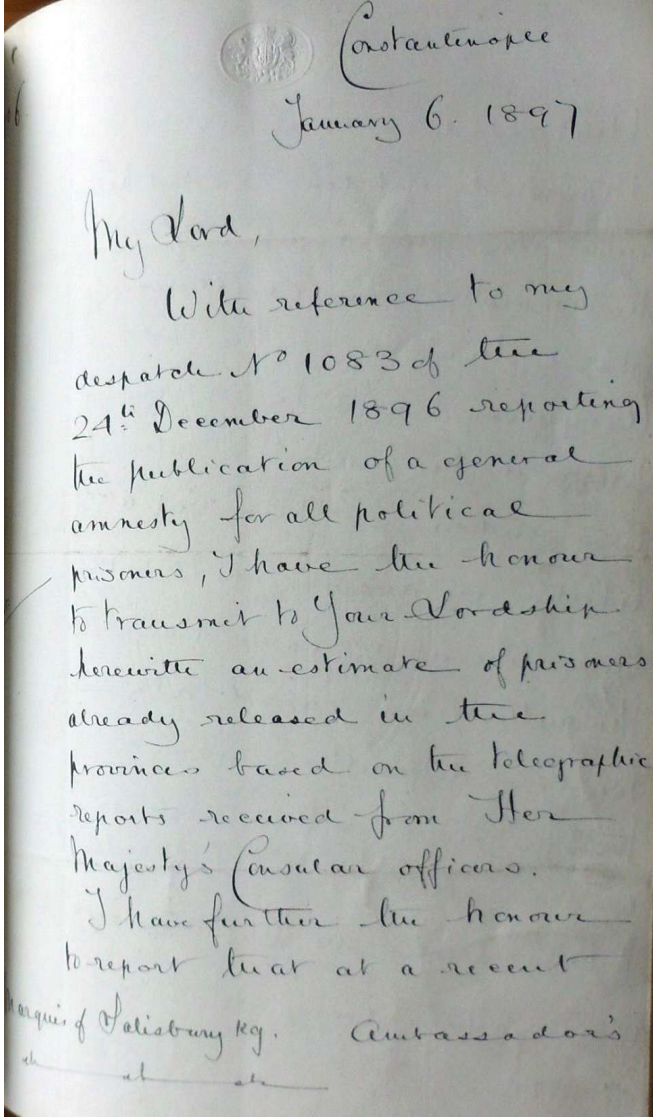
Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976.

Yavuz, Fikretin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 98.

Yıldız, Gültekin, *Mahpushâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

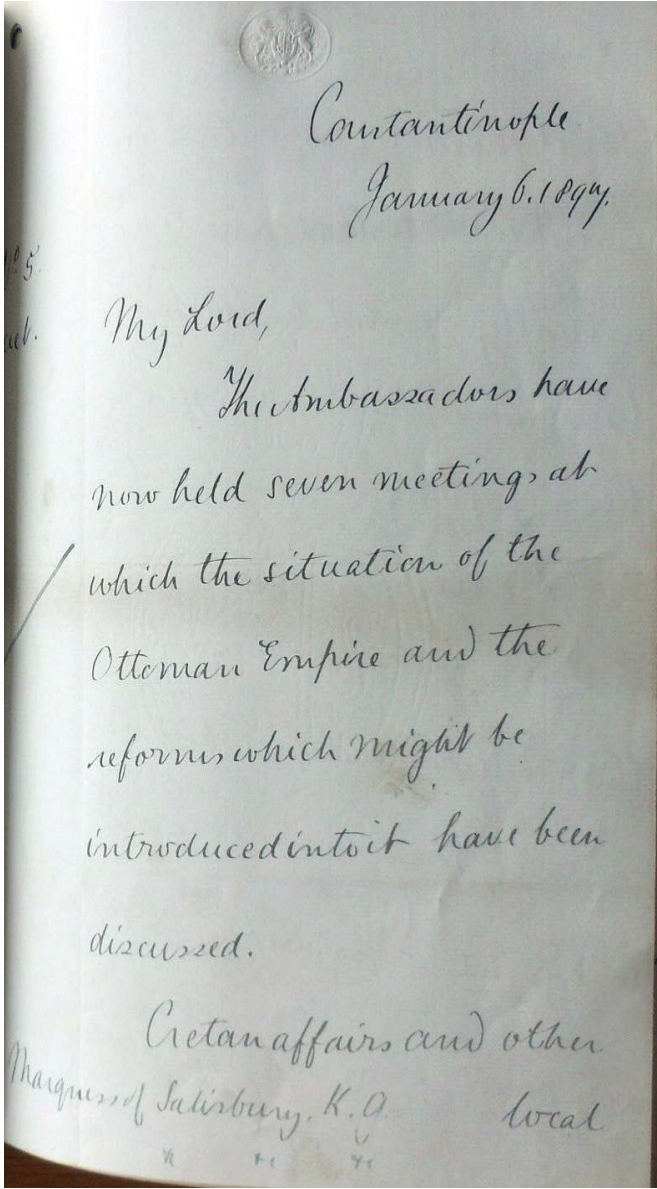
Elektronik Kaynak

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-27---0289.jpg> (12.05.2020)

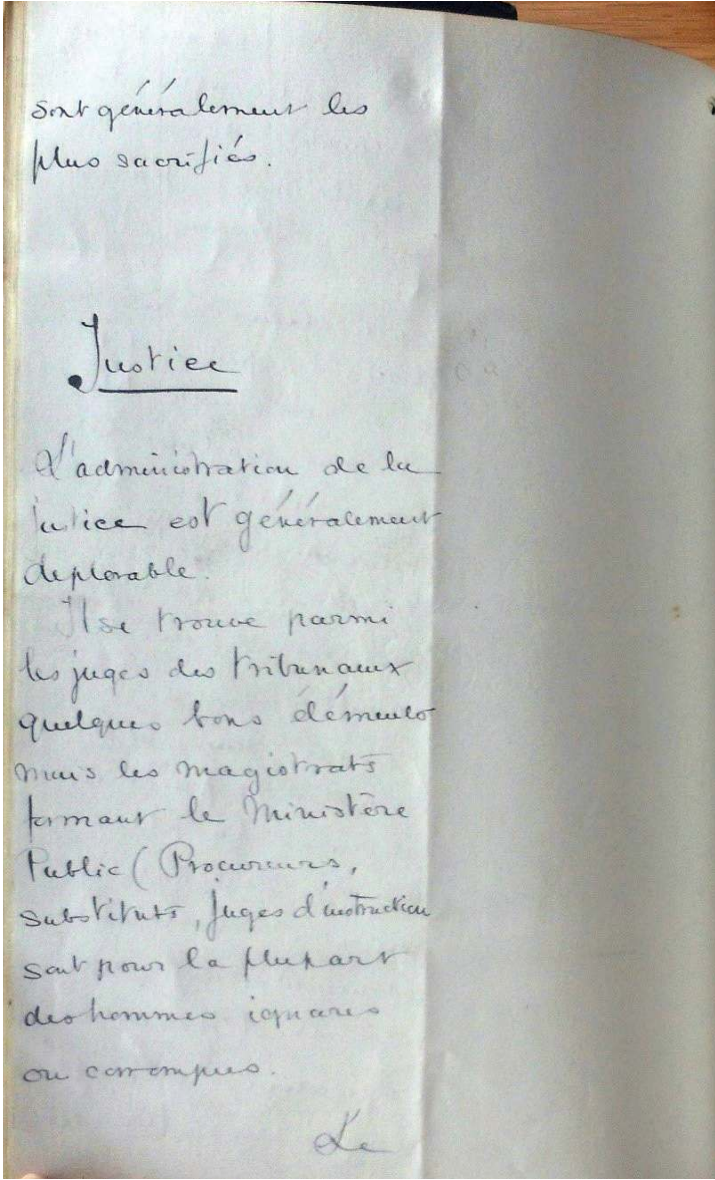
EKLER

Ek 1: İngiliz Büyükelçi Sir Philip Currie'nin affın icrasına yönelik İngiliz Dışişlerini bilgilendirdiği bir belge

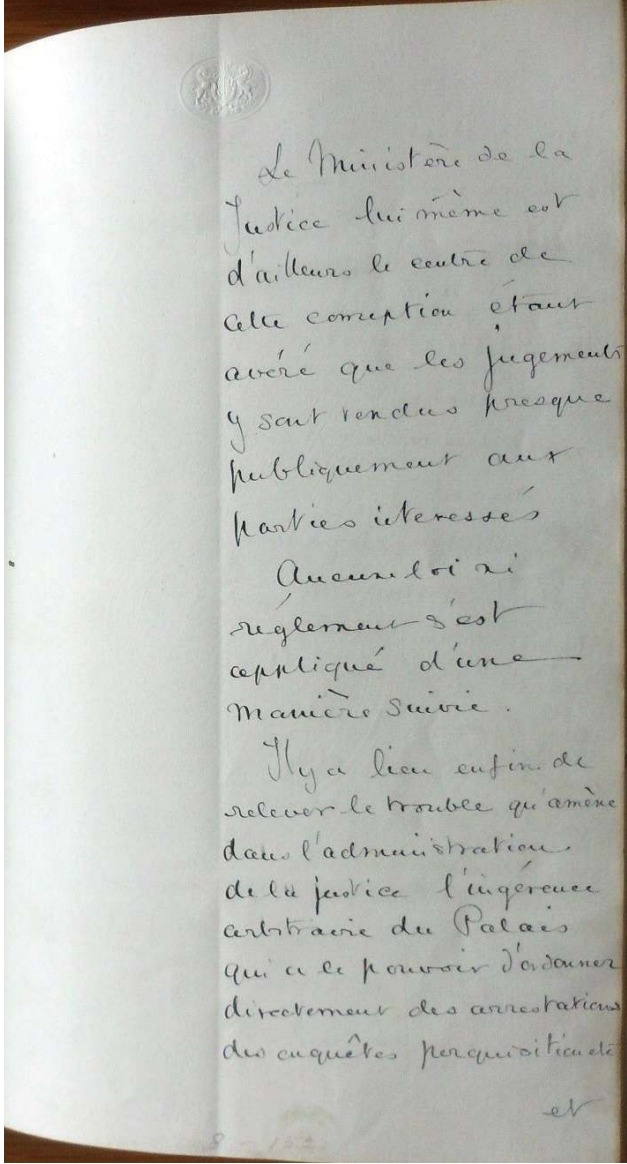
TNA., FO. 78/4796, No. 6, 6 Ocak 1897.

Ek 2: Osmanlı Devleti'nin durumu ve yapılması öngörülen reformların icrası, mahkûmların durumunun görüşüldüğü büyükelçiler toplantısına ait belge örnekleri

Ek2 (devam): Osmanlı Devleti'nin durumu ve yapılması öngörülen reformların icrası, mahkûmların durumunun görüldüğü büyükelçiler toplantısına ait belge örnekleri

Ek 2 (devam): Osmanlı Devleti'nin durumu ve yapılması öngörülen reformların icrası, mahkûmların durumunun görüşüldüğü büyükelçiler toplantısına ait belge örnekleri TNA., FO. 78/4796, No. 5, 6 Ocak 1897.

Inclosure 2 in No. 370.

Newspaper Extract.

THE Armenian Patriarch and the members of the Ecclesiastical and Lay Councils of the Patriarchate have presented the following address to His Imperial Majesty the Sultan :—

Revolutionary bodies organized by insane people abroad and in the interior who had allowed themselves to be misled by false and perfidious allegations committed crimes here and in the provinces. These persons called themselves the Armenian nation; but this nation has lived for some centuries in complete fidelity under the ægis of the Imperial Government, and has neither by words nor deeds assisted these madmen, whose acts have, on the contrary, always been condemned.

The above-mentioned revolutionists employed others, more ignorant and foolish than themselves, as their instruments, putting them forward to bear the brunt of the battle, and using them as shields for themselves. The revolutionists succeeded in winning them over by diabolical means. At present their families are in a state of utter destitution, and their pitiful plight must excite Imperial compassion. We come to supplicate your Majesty to extend towards the Armenians also that clemency with which you treat all your subjects, and to pardon those Armenians who are in prison, whether they are confined as a precautionary measure, or under sentence of a Court of Justice, for complicity in the recent disorders and events. We suggest the following conditions under which amnesty may be granted :—

1. Armenian prisoners shall swear that henceforward they will never do anything contrary to the dictates of a loyal and faithful spirit. They shall take this oath before the Patriarch if they are imprisoned in Constantinople, and before a vicar when they are confined in provincial gaols.
2. The Patriarchate and the Mixed Council shall guarantee, on behalf of the nation, that those set at liberty will keep the oath they swear on their release.
3. Those among the prisoners who are notorious agitators will be transported to localities designated by the Government, where they will be confined until they have given convincing proofs of their repentance.
4. The Committees will be dissolved.

The address continues by expressing the gratitude of the nation for the application of the charter of reforms granted to the six provinces.

The Council of Ministers having been ordered by His Imperial Majesty, on receipt of the above address, to examine the matter, resolved to present a Mazbata to His Majesty, showing that, inasmuch as the majority of the Armenians now in confinement are simple-minded men of the lower classes who have been led astray by the members of the Committees, and that the punishment inflicted upon an offender must be proportioned to his offence and harmful intention, and that, in the present case, the culprits were not aware of the criminal nature of the projects harboured by the organizers of the agitation, the Cabinet was of opinion that it would be in accordance with the spirit of justice and benevolence of the Sovereign for His Majesty to grant an amnesty to the Armenian prisoners, subject to the conditions proposed in the address of the Patriarch and Mixed Council. The amnesty shall be extended to the Mussulmans who were arrested for their compromising conduct during the disturbances, and who are imprisoned in the gaols of the capital and of the provinces.

The Sultan has issued an Iradé approving that which precedes, and ordering that the measures it provides be carried into effect.

Ek 3: Ermeni Patriği, Ruhani ve Cismani Konsey Üyelerinin 1896 yılı affının ilamı için Sultan II. Abdülhamid'e sundukları arzuhal

TNA., FO. 424/189, No. 370/2, Gazete Haberi, s. 322.

Waiting trial		Caddeler	
Number of prisoners	Time since arrest	Number of prisoners	Time since arrest
68	From 10 to 12 months	10	2 1/2 years
11	12 months	10	2 to 3 years
24	6 months	10	2 to 3 years
14	From 10 to 12 months	10	2 years
5	4 months	10	12 months
2	4 months	10	1 month
6	3 months	10	1 month
4	1 month	10	12 months
1	1 month	10	12 months
1	1 month	10	12 months
2	2 years	10	12 months
2	1 month	10	12 months
3	7 months	10	12 months
1	14 months	10	12 months
1	2 months	10	12 months

Waiting trial		Caddeler	
Number of prisoners	Time since arrest	Number of prisoners	Time since arrest
108	From 10 to 12 months	10	2 1/2 years
11	12 months	10	2 to 3 years
24	6 months	10	2 to 3 years
14	From 10 to 12 months	10	2 years
5	4 months	10	12 months
2	4 months	10	1 month
6	3 months	10	1 month
4	1 month	10	12 months
1	1 month	10	12 months
1	1 month	10	12 months
2	2 years	10	12 months
2	1 month	10	12 months
3	7 months	10	12 months
1	14 months	10	12 months
1	2 months	10	12 months

Ek 4: Sivas Hapishanesinde bulunan mahkûmların bilgilerinin yer aldığı 31 Ekim 1896 tarihli bir belge
TNA., FO. 195/1930, No. 34, Vice-Consul Bulman'dan Sir P. Currie'ye, s. 614.

Ek 5: Cerhten dolayı 5 sene kürek cezasına mahkûm iken affa mazhar olan Sivas Vilayeti'nin Üryan Müslim Mahallesi'nden Bakkal Haçikoğlu İstefan veled-i Haçik İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-27---0289.jpg> (12.05.2020)